

DIRECTIONS FOR IDENTIFYING CASES OF FRAUD RELATED TO CURRENT ASSETS IN THE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS

SCHOLASTICO-2021

PhD, Hajimuratov Nizomjon Shukurullaevich

Tashkent State University of Economics

Head of the Department of Financial Analysis and Auditing

Annotation:

Today, audit is one of the most important sectors of the economy. The effectiveness of the real sector largely depends on the accuracy and periodicity of audits of financial and accounting documents. In particular, the external audit not only identifies shortcomings in the company's accounting, but also helps to improve the internal control system and business processes

Key word:

Audit, financial and accounting documents

Бугунги кунда аудит иқтисодийнинг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланади. Реал секторнинг самарали ишлаши кўп жиҳатдан молиявий ва бухгалтерия ҳужжатлари текширувларининг аниқлиги ва даврийлигига боғлиқ. Хусусан, ташқи аудит, нафақат, корхонада бухгалтерия ҳисобининг камчиликларини аниқлашга имкон беради, балки ички назорат тизими ва бизнес жараёнларини такомиллаштиришга ёрдам беради. Маблағларнинг доимий равишда ҳаракатланиши корxonанинг бухгалтерия ёзувларидаги хатолар ва ноаниқликларга олиб келиши мумкин, шунингдек, менежерлар ва молиявий ходимларни турли фирибгарликларни содир этишга ундаши мумкин. Шу боисдан молиявий ҳисобот аудитида фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш аниқлаш ва олдини олиш аудиторлар олдида турган долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Молиявий ҳисобот аудитида фирибгарликни аниқлаш муаммоларига иқтисодчи олимларнинг асарларида кенг эътибор қаратилган. Бугунги кунда молиявий ҳисобот аудитида фирибгарликни аниқлаш олдида турган муаммоларни ўрганиш учун олимларнинг асарларини тадқиқ этиш натижаларини келтириб ўтаемиз.

Бир гуруҳ иқтисодчи олимлар таъкидлашича, фирибгарлик олдиндан билиб қилинадиган ҳаракат ҳисобланиб, бир ёки бир неча киши, раҳбарият томонидан, ишчилар ёки учинчи шахс томонидан амалга оширилган бўлиши мумкин. Фирибгарлик молиявий ҳисоботни нотўғри тузилишига олиб келади¹.

Иқтисодий фанлари доктори, профессор Р.Д.Дусмуратовнинг таъкидлашича, Фирибгарлик таркибига найрангбозлик (манипуляция), сохталаштириш, ҳужжатларни ёки ҳисоб ёзувларини ўзгартириш; мавжуд бўлмаган операцияларни ҳисобда акс эттириш; ҳисоб сиёсатини атайлаб нотўғри қўллаш кабилар киритилган².

Иқтисодий фанлари доктори, профессор Б.Қ.Хамдамов фикрича, Фирибгарлик – маълумотни ўз манфаатлари йўлида атайлаб бузиб кўрсатиш, бухгалтерия маълумотларини нотўғри кўрсатиш, уларни сохталаштириш, ҳисоботда хўжалик жараёнларини қалбақлаштириш орқали фойдаланувчиларни чалғитиш ва ҳоказо³.

Руминиялик иқтисодчи олимлар Сицилия Ионеску ва Корнел Ионескулар молиявий ҳисоботдаги исталган бузилишларга фирибгарлик ёки хато сабабчи бўлади. Фирибгарликнинг хатодан фарқи шундаки, бунда молиявий ҳисоботдаги бузилишлар атайлаб амалга оширилади, деган

¹ Karimov A.A., Muqumov Z.A., Khodjayeva M.H., Avlokulov A.Z. Xalqaro audit. Darslik. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. - 424 b. 183-бетдан

² Dusmuratov R.D. Auditning xalqaro standartlari. O'quv q'ollanma. –Т.: TDAU, 2019. -130 b. 34-бетдан

³ Hamdamov B.Q. Auditning xalqaro standartlari. Darslik. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. -288 b. 83-бетдан

тўхтамга келишган⁴. Бошқа бир гуруҳ иктисодчилар таъкидлашича, ташкилот раҳбарияти ёки корпоратив бошқарувга масъул ҳисобланган бир ёки бир неча шахс томонидан атайлаб қилинган ҳаракат ҳисобланиб, ёлғон ишлатиш орқали фирром ёки ноқонуний устунликни қўлга киритишдир⁵.

АҚШлик иктисодчи олим Ж.С.Хаммерслейнинг таъкидлашича, фирибгарликни аниқлаш молиявий ҳисобот аудитида мураккаб жараён ҳисобланиб, аудитнинг асосий муаммоси сифатида қолмоқда. Фирибгарлик бухгалтерия ҳисобининг умумқабул қилинган тамойилларидан четга чиққан ҳолда молиявий ҳисобот маълумотларини ўзгартириб, ҳисоботдан фойдаланувчиларни чалғитишдир⁶.

Хорватиялик бир гуруҳ иктисодчи олимлар фирибгарлик ноқонуний устунлик олиш мақсадида бир ёки бир неча шахс томонидан атайлаб қилинган ҳаракат ҳисобланади ва унинг турли кўринишлари мавжуд деган фикрга келишган⁷.

Юқорида қайд этиб ўтилган фикрлардан кўриниб турибдики, молиявий ҳисобот аудитида фирибгарликни аниқлаш масалаларига оид кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Аммо аксарият тадқиқотларда хўжалик юритувчи субъектларда активлар билан боғлиқ фирибгарлик масалаларига атрофлича эътибор қаратилмаган.

Жорий активлар, хусусан, одатда аудиторлар ишида кўриб чиқиладиган пул маблағлари ва дебиторлик қарзлари, корхонанинг энг ликвидли активлари ҳисобланади. Одатда корхоналар ҳисоб маълумотлари бўйича бу активлар баланс таркибида энг катта салмоққа эга.

Илм-фан ва амалиётда жорий активларнинг тўғри акс этирилиши, ҳисобга олиниши ва мавжудлиги учун аудит амалларининг рўйхати кенг тавсифланган. Ушбу амалларни бажаришда аудиторнинг ҳаракатлари корхонанинг бухгалтерия ва молиявий тузилишидаги тасодифий ёки тизимли хатоларни аниқлашга, шунингдек ички назорат тизимини баҳолашга қаратилган. Бирок, йирик ишлаб чиқариш тузилмаларида бухгалтерия хатолари ва бошқа молиявий маълумотларнинг бузиб кўрсатилиши кўпинча атайлаб амалга оширилади. Бундай ҳолда, корпоратив фирибгарликлар ҳақида тўхталиб ўтиш керак.

Бугунги кунда корпоратив фирибгарликнинг уч тоифасини ажратиш туради: коррупция, ҳисобот билан боғлиқ фирибгарлик ва активларни ўзлаштириш. Хўжалик юритувчи субъект тақдим этган молиявий маълумотлар ва молиявий ҳисоботлар билан фирибгарлик ҳолатларининг юзага келишига қуйидаги омиллар сабабчи бўлади:

- 1) бизнес эгалари томонидан раҳбариятни етарли даражада назорат қилмаслик;
- 2) махсус ташкил қилинган фондлар ва боғлиқ томонлар билан битимлар;
- 3) асосий контрагентларни тез-тез алмаштириш;
- 4) ушбу тармоқ учун хос бўлмаган, тузиладиган шартномаларнинг махсус шартлари;
- 5) ташқи аудиторларни тез-тез алмаштириш;
- 6) ички аудиторлар ва ички назорат тизими мавжуд эмаслиги;
- 7) қопланмаган зарар ҳажми;
- 8) ўз маблағлари етишмаслигида юқори фойда;
- 9) ташкилий структурасининг тез-тез ўзгариши ва ҳ.к.

Амалиётда активларни ўзлаштириш билан боғлиқ манипуляциялар кўп учрайди. Бундай фирибгарликнинг асосий сабаби корхона эгалари ва унинг раҳбарлари ўртасидаги манфаатлар фарқ қилишидир. Кўпинча, ушбу муаммо номақбул ҳаракатларни текшириш жараёнида асосий хавотирли жиҳатларни таъкидлаб, улар бўйича амалларни бажарадиган мустақил ташқи аудиторларни жалб қилиш орқали ҳал этилади.

Активларни ўзлаштириш билан боғлиқ асосий усуллар қуйидагилар ҳисобланади⁸:

⁴ Cilia Ionescu, Cornel Ionescu. Frauds and Errors in the Audit of Financial Statements. //Procedia of Economics and Business Administration ISSN: 2392-8166, ISSN-L: 2392-8166. September 2016.

⁵ Marilena Mironiuc, Ioan-Bogdan Robu and Mihaela-Alina Robu. The Fraud Auditing: Empirical Study Concerning the Identification of the Financial Dimensions of Fraud. //IBIMA Publishing Journal of Accounting and Auditing: Research & Practice. <http://www.ibimapublishing.com/journals/JAARP/jaarp.html>. Vol. 2012 (2012)

⁶ Jacqueline S. Hammersley. A Review and Model of Auditor Judgments in Fraud-Related Planning Tasks. // Auditing: A Journal of Practice & Theory American Accounting Association Vol. 30, No. 4. November 2011 pp. 101–128.

⁷ Lajos Zager, Sanja Sever Malis, Ana Novak. The Role and Responsibility of Auditors in Prevention and Detection of Fraudulent Financial Reporting. // Procedia Economics and Finance 39 (2016) 693 – 700. www.sciencedirect.com

1) активлар билан фирибгарлик операциялари: активларни балансдан чиқариш, активлар қийматини пасайтириш, активларни қиймати пастроқ активларга алмаштириш;

2) фойдани махсус ташкил этилган ташкилотларга ўтказиш: тушумни камайтириш, харажатларни ошириш, фойдани пасайтириш ва зарар юзага келиши;

3) мажбуриятлар миқдорини ошириш ва янги мажбуриятлар пайдо бўлиши.

Нақд пул маблағларини ўзгартиришнинг асосий кўринишлари, хусусан, дебиторлик қарзлари билан боғлиқ. Дебиторлик қарзлари билан боғлиқ фирибгарлик нафақат даромадларнинг камайишига ва пул оқимларининг пасайишига олиб келади, балки корхонанинг самарадорлигига ҳам таъсир қилади. Ушбу актив жуда ликвид бўлганлиги сабабли, кўпшаб молиявий ҳисоботлардан фойдаланувчилар унга алоҳида эътибор беришади ва бу ҳақида маълум тахминлар яратишади. Дебиторлик қарздорлигини бошқаришнинг қуйидаги кўринишлари ажратиб кўрсатилади:

1) декларация қилинмаган (ҳисобга олинмаган) сотувни амалга ошириш натижасида сохта дебиторлик қарзларини шакллантириш;

2) раҳбариятнинг ҳисобдан чиқарилган дебиторлик қарзларни тўлаш учун тўловларни ўзлаштириши;

3) дебиторлик қарзлари гарови остида шахсий қарзларнинг юзага келиши;

4) қарздан воз кечиш, музлатиш ҳақида битим тузиш, талаб қилиш ҳуқуқини учинчи шахсга бериш, тўловни кечиктириш/бўлиб-бўлиб тўлаш ҳақида битим тузиш.

Шуни таъкидлаш жоизки, ҳар қандай корхонанинг энг ликвидли активи пул маблағлари ва уларнинг эквивалентлари ҳисобланади. Ушбу актив турли шаклларда тақдим этилиши мумкин: нақд пул шаклида, махсус счётларда, валютада, пул ҳужжатлари кўринишида ва ҳ.к. Юқори ликвидлик, шакллар кўплиги, шунингдек, ўзлаштиришлар осонлиги пул маблағларини – коидабузарликларга энг кўп учрайдиган активга айлантиради. Фирибгарликнинг асосий кўринишлари қуйидагилар ҳисобланади:

1) нақд пул ўғирлаш;

2) декларация қилинмаган (ҳисобга олинмаган) сотув, сотувни кичикроқ суммада қайд қилиш ва кейинчалик пул маблағларини ўзлаштириш;

3) таъминотчиларга тўлов учун қалбаки счётлар жўнатиш;

4) сохта қайтаришлар ўзлаштирилганда маҳсулот учун тўлаш ва уни қайтариш схемалари;

5) қалбаки чеклардан фойдаланиш;

6) тўлов ҳақида қалбаки талаблар;

7) қалбаки имзо билан сохта тўлов топшириқномалари;

8) миջозга счёт тақдим этишда суммани ошириб кўрсатиш;

9) сохта кредитлар, чегирмалар ва миջозларга суммаларни қайтариш;

10) пул маблағлари ўтказмалари ва тўлов тизимларида паролларни ўғирлаш;

11) корпоратив кредит карталардан ноқонуний фойдаланиш;

12) сохта таъминотчилардан сохта счёт-фактураларни тўловга жўнатиш.

Фикримизча, аудиторлар томонидан активларни ўзлаштириш кўринишидаги фирибгарликни аниқлаш қуйидаги махсус амалларини бажариши лозим:

1) пул маблағлари ёки қимматли қоғозларни йил якунига ёки шунга яқин санада қайта ҳисоблаш;

2) таҳлил қилинаётган давр учун бухгалтерия ҳисобининг тегишли счётларидаги ҳаракатни тасдиқлаш сўрови билан тўғридан-тўғри харидорларга ва буюртмачиларга сўров юбориш (кредит бўйича чиқарилган захиралар, акцияларнинг қайтарилиши, шунингдек тўлов санаси ҳақида ахборот);

3) ҳисобдан чиқарилган суммаларни қошлаш суммасини таҳлил қилиш;

4) маҳсулот турлари ва жойлашуви кесимида захиралар етишмаслиги ҳақида маълумотлар таҳлили;

5) захиралар бўйича асосий коэффициентларни тармоқ ўртача кўрсаткичлари билан таққослаш;

6) захиралар узлуксиз ҳисоби тизимидаги суммаларни камайтириш асосланганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни текшириш;

⁸ Когденко В. Корпоративное мошенничество: анализ схем присвоения активов и манипулирования отчетность. //Экономический анализ: теория и практика. 2015. № 4 (403). С. 2-13. 4-бетдан

7) манзилларни ёки телефон рақамларини таққослаш учун мол етказиб берувчилар рўйхатини ходимлар рўйхати билан автоматик равишда солиштириш;

8) такрорланадиган манзиллар, шахсий маълумотлар, солиқ тўловчининг идентификация рақами ёки ходимнинг банк ҳисобрақамини аниқлаш учун тўлов қайдномалари бўйича маълумотлар базасида автоматлаштирилган қидирув ўтказиш;

9) ноодатий тенденцияларни аниқлаш учун қайтариш ва савдо чегирмалари бўйича маълумотларни таҳлил қилиш;

10) шартномаларнинг у ёки бу шартларини тасдиқлаш илтимоси билан учинчи шахсларга сўров юбориш;

11) тузилган шартномалар шартларига мувофиқлик тўғрисида далиллар олиш;

12) йирик ноодатий харажатларнинг асослилигини текшириш;

13) раҳбарият ва унга алоқадор шахсларга қарз бериш учун зарур рухсатномалар мавжудлигини, шунингдек уларни балансда баҳолашни текшириш;

14) раҳбарият таркибидан бўлган шахслар томонидан такдим этиган харажатлар ҳақида ҳисоботлар ва уларда кўрсатилган суммалар асосланганлигини текшириш.

Фирибгарликни камайтириш бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Бутун дунёда ҳукм сураётган коронавирус пандемияси шароитида хўжалик юритувчи субъектларда маблағлардан оқилона фойдаланиш фойдаланиш муҳим ҳисобланади. Айниқса, пандемия шароитида аудиторлик текширувларида хўжалик юритувчи субъектларда ички назорат тизимининг тўғри йўлга қўйилганлиги, бухгалтерия ҳисоби ишларининг тизимли амалга оширилаётганлигига алоҳида эътибор қаратиш талаб этилмоқда. Шу боисдан молиявий ҳисобот аудитида фирибгарлик ҳолатларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш пандемия шароитида юзага келган қийинчиликларни бартараф этишга хизмат қилади.

2. Тадқиқотлар натижасида фирибгарлик тушунчасига қуйидагича таъриф берамиз: фирибгарлик – бир ёки бир неча шахс томонидан олдиндан билиб қилинадиган ҳаракат ҳисобланиб, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига зид равишда амалга оширилади ва молиявий ҳисоботнинг нотўғри тузилишига олиб келади.

3. Молиявий ҳисобот аудитида фирибгарлик операциялари, хусусан, корхона активларини ўзлаштириш бўйича операцияларни аниқлаш бўйича амаллар қўллаш зарур ҳисобланади. Жорий активларни текшириш учун умумий аудит амалларини ўтказгандан сўнг, шунингдек жорий активларни тайинлаш билан боғлиқ қоидабузарликларни аниқлаш бўйича чоралар қўрилгандан сўнг, молиявий ҳисобот ва молиявий ҳужжатлар корхонанинг жорий активларига нисбатан ишончли, деб хулоса қилиш мумкин.